

**EŞ ANLAMLI, ZIT ANLAMLI VE ANLAMCA İLGİLİ
KELİMELEK KENDİLERİYLE İLGİLİ OLMAYAN
KELİMELEKİN TANINMASINA KET VURMAKTA MİDİR?**

Dr. AYŞE AYÇİÇEĞİ, ZEYNEP DOĞAN*, EVREN GÖNENÇ*

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü

Hafızayla ilgili çalışmalar incelendiğinde, «anlamca ilişkili» ifadesinin çok genel bir çerçevede düşünüldüğü, «ilişkili» nitelendirmesinin içeriğinin belirsiz kaldığı görülür. Oysa zıt ve eş anlamlı olmak da yakın bir anlamsal ilişkidir. Anlamca ilişkili nitelendirmesinin kapsamında düşünülebilecek eş ve zıt anlamlı ve ilişkili kategorileri hafıza sisteminde farklı anlam ağırlıkları taşırlar mı? Özakpınar (1987), eş ve anlamca ilişkili kategoriyi temsil eden materyali kullanmış ancak bu kategorilerin farklı anlamsal ağırlıklar taşıyıp taşımadıkları sorusunu, söz konusu araştırmanın amacı dışında olduğu için sormamıştır. Özakpınar (1987), çalışmasında eş anlamlı ve anlamca ilişkili kelimelerle birlikte bu kelimelerle ilişkisi olmayan kelimelerin bulunduğu bir liste kullanmıştır. Bu araştırmada, kendi amacı istikametinde sadece eş anlamlı ve anlamca ilişkili kelimelerin tanınma performansları analiz edilmiş, bunlarla ilişkili olmayan kelimeler ise analiz edilmemiştir. Bu ilişkisiz çelicilerin tanıma performansları üzerinde yapılan genel bir incelemede, tanıma oranlarının random olmadığı izlenimi edinilmiştir. Daha detaylı yapılan bir analize ise ilişkisiz çelicilerin eş anlamlı ve anlamca ilişkili kelime gruplarının herbirinde farklı oranlarda tanındığı görülmüştür. Bu farklılık düzensiz görünmediği için bu izlenimi desteklemek amacıyla Ayçiçeği (1993) tarafından bir pilot çalışma yapılmıştır. Pilot

* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü öğrencileri.

araştırma gözlenen ilk izlenimi teyid etmiş olup söz konusu gözlemin, zihnin işleyişine dair bir özelliği yansıtabileceği düşünülmüştür. Fakat Ayçiçeği'nin bu pilot çalışmasında, kullanılan kelimelerin seçiminde frekans listesi olmadığı için tesadüfi kelimelerle çalışıldığı üzerinde durulmuş ve kelime frekansı açısından deneysel şartların kontrolünün tam olarak yapılamadığından söz edilmiştir. Bu nedenle bu pilot çalışmadan elde edilen verilere dayanılarak çıkarımda bulunmak zordur. Bu konuyla ilgili literatür incelendiğinde kelime listeleriyle yapılan hafıza araştırmalarında hedef kelimeyle, eş anlamlı, zıt anlamlı ve ilişkili kelimelerin tanınma veya hatırlanma oranlarının araştırıldığı görülmür (Hail ve Halper, 1972, Cramer, 1972, Felzen ve Anisfeld içinde Hagen, Jongeward, Robert, Kail, 1975; Ayçiçeği, 1993, 1996). Ancak tanıma veya hatırlama listesinde önceden verilen kelimeyle eş anlamlı, zıt anlamlı ve ilişkili kelimelerin testteki ilişkisiz kelimelerin tanınma performanslarına sistemli bir etkisi olup olmadığıyla ilgili bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle bu çalışmada, verilen kelimelerle anlamca ilişkili, zıt ve benzer kelimelerin, bu kelimelerle ilişkisiz diğer kelimelerin tanınma oranlarını etkileyip etkilemediğine cevap aranacaktır. Bu çalışmada eş anlamlı, zıt anlamlı ve anlamca ilişkili kelimelerin anlamsal hafızadaki konumlarına bağlı olarak bu kelimelerle ilişkisi olmayan kelimelerin tanınma performansını engellemesi beklenmektedir. Eğer elde edilen veriler, bütün tamma listelerinde sabit tutulan kelimelerin tanınmasında anlamlı bir farklılaşma veriyorsa ozaman eş, zıt ve anlamca ilişkili çeldiricilerin nötr kelimeleri etkilediği çıkarımı yapılacak ve ket vurma oranı çok olan kelimelerin anlamsal hafızada bir daha yayında olmasına karşılık, ket vurma oranı az olanların daha uzakta olduğu çıkarımı yapılacaktır. Eğer elde edilen veriler, bütün tanıma listelerinde sabit tutulan kelimelerin tanınmasında anlamlı bir farklılaşma vermiyorsa o zaman eş, zıt ve anlamca ilişkili kelimelerin testte kendileriyle ilişkisiz diğer kelimelerin tanınmasını etkilemediği çıkarımı yapılacaktır. Bunun yamsıra bu çalışmada anlam, eş, zıt ve anlamca ilişkili 3 alt boyutun toplamı olan genel bir boyut olarak düşünüldüğünden, verilen kelimelerle anlamca ilişkili kelimelerin, bu kelimelerle ilişkisiz diğer kelimelerin tanınma oranlarını kontrol grubundan daha düşük olması beklenilmektedir.

METOT

Denekler : Bu çalışmada İ. Ü Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik, Arkeoloji ve Felsefe bölümlerinde okuyan toplam 125 öğrenci denek olarak kullanılmıştır.

Materyal : Bu çalışmada 30'ar kelimededen oluşan deney ve tanıma listeleri kullanılmıştır. Bu kelime listelerinin hazırlanmasında, eş anlamlı, zıt anlamlı ve anlamca ilişkili kelimelerin tesbiti için gerçekleştirilen ön çalışma sonucundan elde edilen kelime frekans listesinden ve Er (1997) tarafından hazırlanan kelime frekans listesinden yararlanılmıştır. Deney aşamasında kullanılmak üzere bir deney listesi, tanıma testi olarak kullanılmak üzere beş farklı tanıma listesi hazırlanmıştır. Bu tanıma listelerinin hepsinde, deney listesinde bulunan 10 kelime sabit tutulmuş, 10 kelime de değiştirilmiştir. Deney listesinde kalan 10 kelime ise 1. tanıma listesinde eş anlamlılarıyla, 2. tanıma listesinde zıt anlamlılarıyla, 3. tanıma listesinde anlamca ilişkileriyle yer değiştirilirken, 4. tanıma listesinde (kontrol listesi) ise sabit tutulmuş olup 5. tanıma listesinde (kontrol listesi) ise bu kelimeler seçilen diğer 10 kelimeyle yer değiştirilmiştir. Böylece 5. tanıma listesi hariç her listede deneyin tanınması gereken 10 kelime bulunmaktadır. 5. tanıma listesi ise kontrol grubu olarak düşünülmüş ve deney listesinde okunan fakat diğer tanıma listelerinde eş anlamlıları, zıt anlamlıları ve ilişkileri kullanılan kelimelerin kendileriyle birlikte diğer listelerde sabit tutulan kelimelerle verildiği için doğru tanınması gereken kelime sayısı 20 olmuştur (bakınız ek 1). Bu tanıma listesindeki amaç deney listesinde okunan kelimelerin, bütün listelerde sabit tutulan kelimelerin tanınmasındaki etkisini tesbit etmektir. Diğer kontrol grubundaki kelimeler de bütün listelerde sabit tutulan kelimelerin ilişkisiz kelimeler içinde tek başına tanınma oranlarını elde etmek içindir. Böylece 4. ve 5. tanıma listeleriyle bütün listelerde sabit tutulan kelimelerin temel tanınma oranları elde edilmiş ve diğer listelerde de çeliciler içinde bu temel orandan sapmalar incelenmiştir.

İşlem : Deney aşamasında grup halinde bütün deneklere aynı kelime listesi okunmuştur. Intons-Peterson (1983) ve Phyllyshyn'-

nin (1981) çalışmalarından elde edilen veriler doğrultusunda deneycinin konuyu bilmesinin çalışmanın sonucunu hipotezler lehine etkileyebileceği düşünülmüştür (Galotti, 1994). Bu nedenle bu çalışmada deney listesi araştırmacılar tarafından değil araştırma konusunu bilmeyen bir kişiye okutulmuştur. Böylece araştırmanın sonucunu etkileyebilecek tarafgirlikler önlenmeye çalışılmıştır. Deney listesi okunduktan sonra ara görev olarak deneklerden 1 den 10'a kadar saymaları istenmiştir. Test aşamasında ise deneklere 5 tanıma listesinden biri verilerek deney aşamasında işittikleri kelimeleri listede daire içine almaları istenmiştir.

İSTATİSTİK ANALİZ

Bu çalışmada elde edilen verilere varyans analizi uygulanmıştır. Beş tanıma listesinde sabit olan kelimelere verilen her bir doğru tepkiye 1 puan verilerek her denek için toplam doğru tanıma puanları elde edilmiştir.

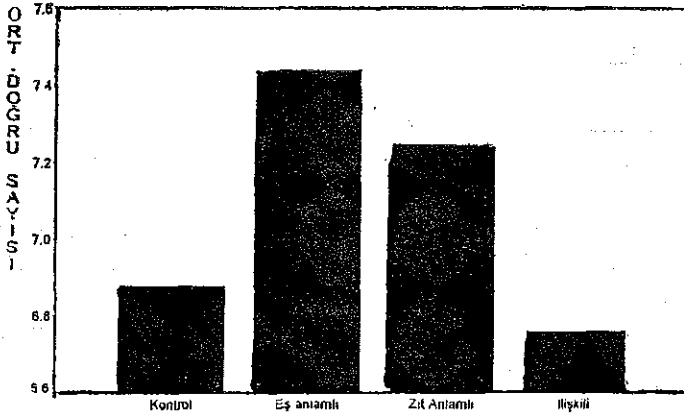
Bu çalışmada, eş anlamlı, zıt anlamlı ve anlamca ilişkili kelimelerin anlamsal hafızadaki konumlarına bağlı olarak bu kelimelerle ilişkisi olmayan kelimelerin tanıma performansını engellemesi beklenilmiştir. Bu hipotezi test etmek içinde, iki kontrol grubundan elde edilen veriler birleştirilmiş bir kontrol ve 3 deney grubu haline getirilip aralarında tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Elde edilen veriler deney ve kontrol grubu arasındaki farkların anlamlı düzeyde olmadığını göstermiştir ($F(3, 124) = .71$ $P < .54$). Elde edilen veriler Tablo 1 ve şekil I'de görülmektedir. Yani elde edilen veriler, eş anlamlı, zıt anlamlı ve anlamca ilişkili kelimelerin bu kelimelerle ilişkili olmayan nört kelimelerin tanınmasında aynı derecede etkili olduğunu ve tanınma oranlarına ket vurmadığını göstermiştir.

Aynı zamanda bu çalışmada eş anlam, zıt anlam ve anlamca ilişkili olma 3 alt boyutunun toplamı anlam olarak tanımlandığı için eş anlamlı, zıt anlamlı ve anlamca ilişkili deney gruplarının toplamıyla kontrol grubu arasında tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Bu veriler deney ve kontrol grubu arasındaki farkların anlamsız olduğunu göstermiştir ($F(1, 124) = .55$ $P < .45$).

Elde edilen veriler tablo 2 de ve şekil II de görülmektedir. Yani kelimelerin tanınmasında anlamca ilişkili kelimeler, kendileriyle ilişkisiz diğer nötr kelimelerin tanınmasında etkili olmamaktadır.

TABLO 1 — Çalışmadan Elde Edilen Ortalama, Standart Sapmalar ve Denek Sayıları

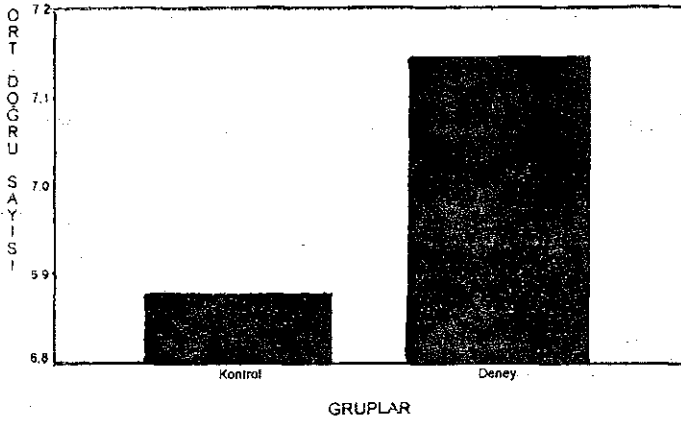
	Ortalama	Standart Sapma
KONTROL	6.88	1.73
EŞANLAMLI	7.44	1.73
ZİT ANLAMLI	7.24	2.08
İLGİLİ	6.76	2.40
TOPLAM	7.04	1.94

Şekil I — Kontrol grubunun eş, zıt ve anlamca ilgili deney gruplarıyla karşılaştırılması

TABLO 2 — Deney ve Kontrol Gruplarının Ortalama, Standart Sapma ve Denek Sayılarının Karşılaştırılması

	Ortalama	Standart Sapma
KONTROL	6.88	1.73
DENEY	7.14	2.08
TOPLAM	7.04	1.94

Şekil II — Kontrol grubu ile anlamca ilişkili deney grubunun karşılaştırılması

TARTIŞMA

B. çalışmada, verilen kelimelerle anlamca ilişkili, zıt ve benzer kelimelerin, bu kelimelerle ilişkisiz diğer kelimelerin tanınma oranlarını etkileyip etkilemediği hususu araştırılmış ve bu kelimelerin kendileriyle ilişkisiz diğer kelimelerin tanınma oranlarına ket vurması beklenmiştir. Çalışmadan elde edilen veriler, beklentinin aksine kelimenin eş, zıt ve anlamca ilişkisinin çeldirici olarak kullanılmasının diğer nötr kelimelerin tanınmasına ket vurmadığını göstermiştir. Beklenilenin aksine veriler, anlamsız düzeyde de olsa anlamca ilişkili kelimelerin çeldirici olarak verilmesinin diğer nötr kelimelerin tanınmasında pozitif bir etki yaptığını göstermiştir. Örneğin, test aşamasında kelimenin eşanlamlısı ve zıt anlamlısı çeldirici olarak verildiğinde bu kelimelerle ilişkisiz diğer kelimelerin tanınmasının arttığı görülmüştür. Bunun nedenlerinden biri de çeldirici olarak kullanılan kelimelerle nötr kelimeler birarada olduğunda, nötr kelimelerin doğru tanınmasını kolaylaştırdığı ve bu kelimeleri daha belirginleştirdiği olabilir. Aynı zamanda elde edilen veriler eş, zıt ve anlamca ilişkili kelimelerin anlamsal hafızada aynı konumda bulunduğunu göstermiştir. Bu veriler bundan önce anlatılan çalışmanın verilerini destekler nitelikteki. Ayçiçeği, Tunoğlu ve Karagöz'ün (1997)

çalışmasında eş, zıt ve anlamca ilişkili kelimelerin alt alta yazılarak kelime olup olmadığına karar verme zamanları arasında da bir farklılaşma görülmemiştir. Nitekim, bu çalışmadan elde edilen veriler, eş, zıt ve anlamca ilişkili kelimelerin diğer kelimelerin tanınma oranlarını paralel bir şekilde etkilediğini göstermiştir. Bu çalışmadaki veriler, eş, zıt ve anlamca ilişkili kelimeler aynı konumda oldukları için nötr kelimelerin tanınma oranlarına aynı derecede ket vurduğunu göstermektedir. Eğer bu kelimelerin anlam sistemi içindeki konumları farklı olsaydı, bu farklılığa paralel bir ket vurma paterni gözlememiz gerekirdi. Bu nedenle bu 2 çalışmadan elde edilen veriler birbirini destekler niteliktedir. Aynı zamanda elde edilen veriler, Özakpınar'ın (1987) çalışmasında eş ve anlamca ilişkili kelimelerin kalitatif seviyede aynı semantik daire içinde düşünülmesine kantitatif bir destek vermiş olup bu tür çalışmalarda eş ve anlamca ilişkili kelimelerin yanı sıra zıt anlamlı kelimelerinde kullanılabileceğini göstermektedir.

K A Y N A K Ç A

- Ayçiçeği, A (1993) *Uyarının Anlamsal Özelliklerinin ve Uyarının Sayısının Tanımaya Etkisi*, basılmamış bir pilot çalışma.
- Ayçiçeği, A (1996) *Hafızanın Kodlanmasında Uyarının Değişik Özelliklerinin Etkisi*, Basılmamış Doktora tezi, Marmara Üniversitesi.
- Ayçiçeği, A, Tunoğlu, S, Karagöz, S (1997) Eş Anlamlı, Zıt Anlamlı ve Anlamca İlgili Kelimelerin Hafızadaki Konumu, 3. Psikoloji Öğrenci Kongresi.
- Er, N (1997) *Çalışma Belleğinin Yapısal ve İşlemsel Kapasitesinin Faktör Analitik ve Deneysel Çalışmalarla Belirlenmesi*, H. Ü Basılmamış Doktora Tezi.

- Er, N (1997) *Çalışma Belleğinin Yapısal ve İşlemsel Kapasitesinin Faktör Analitik ve Deneysel Çalışmalarla Belirlenmesi*, H. Ü Basılmamış Doktora Tezi.
- Hagen, W, J, Robert, V, Jongeward, Jr, Robert, V; Kail, Jr (1975) Cognitive Perspectives on Memory Development İçinde *Advances in Child Development and Behavior*, Vol. 10, Academic Press, London.
- Galotti, K, M (1994) *Cognitive Psychology in and out of the Laboratory*, California : Brooks/Cole Publishing Company.
- Özakpınar, Y (1987) *Hatırlama ve Tanıma Prosesleri ve Hafıza Yanılmalarının Doğuşu*, Konya : Selçuk Üniversitesi Basımevi.